

הרי קטעים עיקריים מן המאמר:

★ התקופה שבה פעל הרב הירש היתה תקופת הריפורמציה בישראל. יהודים, במלחמתם להשגת זכויות-אזרח בגרמניה, החלו לוותר, לאט-לאט, על קיום היהדות ומצוות התורה. כדי להשאיר שריד ליהדות הבליטו חכמי הדור ההוא את ה"תעודה", שלמענה נוצר ישראל: להכניס את כל יושבי תבל תחת כנפי אמונת הייחוד. הרב הירש ביקש לבסס את קיומה של היהדות. בהיותו בן דורו הושפע אף הוא מרעיון ה"תעודה". אלא בעוד שבני דורו הגבילו את התעודה לאמונת הייחוד הרחיב הוא את מושגיה לכל מצוות התורה. הרב הירש כותב: "תעודת האדם למלא את רצון ה' ולהיות שליח רצונו ברחבי תבל". בכתביו הוא משתדל למצוא טעם לכל חוקי התורה בנוגע ליחיד, ולהוכיח, כי מתאימים הם לתעודה של איש-ישראל בתור אדם. אולם יש עוד תעודה. היא תעודת ישראל בכלל. תעודת איש-ישראל בתור בן לאומה הישראלית.

הרב הירש טורח לעשות את התורה, תורת משה, מורשה קהילת יעקב, אנושית-כללית. לדבריו, עם ישראל שאליו נגלה ה' על הר סיני, הוא: "מוסד של מורים-מחנכים האחראי לחינוך של האנושות בכלל... האנושות נשחתה, לא שמרה את תעודתה, והאדם נתעה להאמין כי העושר החיצוני הוא יסוד החיים ותכליתם. כדי לחנך את האנושות לתעודתה הרמה וללמד את האדם מטרתו האמיתית הופיע עם-ישראל בעולם" (אגרות צפון). הרב הירש מניח כיסוד את הרעיון, שזכות-קיומו של ישראל מותנית במידת קיומו את התעודה להיות אור לגויים. רעיון זה הוא אבן-הפינה של שיטתו ולפיו הוא מבאר את הולדות עם ישראל ומאורעותיו ההיסטוריים. מיום צאתו ממצרים, גלותו מעל אדמתו וקורותיו בגולה בין העמים — "תלמידיו". כיון שעם ישראל הוא עם אשר "במאורעות חיו ילמד לדעת כי ה' הוא בורא יחיד, ושבתולדותיו יוכיח כי מילוי רצון השם הוא מטרת-החיים היחידה, דרוש היה, שלעם הזה יחסרו כל הקניינים החומריים החיצוניים שישנם ליתר הענפים. קניינים שהעמים יתעו לחשבם כיסוד חייהם ומטרת עולמם". לפי הסבריו של הרב הירש פושטים המאורעות ההיס-

טוריים של עם ישראל את צורתם הלאומית-ייחודית ולובשים צורה אנושית כללית. באופן זה הולך הרוח הלאומית הלוח וחסר, עד שגם רשת ישראל את ארץ-אחוזתו, אשר נתן להם השם בהוציאם ממצרים, אין לה ערך בחיים הלאומיים של עם ישראל כגורם הכרחי לחיי האומה, בתור "עם לבדד ישכון". כל עם ועם הארץ היא יסוד עיקרי למציאותו, שבלעדיה, הבסיס לרגלי אומה, אי-אפשר לצייר מציאות עם. האדמה המשותפת מאחדת את הפרטים לעם אחד. לא כן ישראל. הרב הירש כותב ש"עם ישראל הוא עם בלי ארץ וממלכה. ועוד לפני כניסתו לארצו, בהיותו במדבר, קיבל את התורה ונהיה עם בלי ארץ, בלי כל בסיס גשמי ויסוד קרקעי". מתן ארץ המדה, זבת חלב ודבש לישראל, לא בא כי אם ללמד לקח מוסרי לעמים, שבמילוי רצון השם משיגים קניינים שהם נכבדים בעיני האדם. הרב הירש מדגיש במפורש, ש"ארץ-ישראל היא בשביל התורה ולא התורה בשביל ארץ-ישראל, וגם בהתאחד ישראל עם ארץ-אחוזתו לא נקרא עליו שם עם בגלל הארץ בלבד".

★ בחורבן הארץ ובגלות ישראל מעל אדמתו אין הרב הירש רואה אבל ואסון לאומי, משבר יסודי בחיי-העם וגדיעת קרן ישראל, כי אם רואה בהם צורה חדשה של מילוי התעודה, צורה נאותה יותר ומכוונת לתכליתה יותר מאשר בראשונה, בהיות ישראל עם שוכן לבדד על אדמתו. הרב הירש מסתייע בשאלה: "מדוע רק ישראל גלה מארצו בעוד אשר כחטאיו חטאו גם יתר העמים, שיושבים על אדמתם באין מחריד?" אמנם הנביא, עמוס, כבר השיב לשאלה זו: "רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקד עליכם לעוונותיכם". אך תשובה זו מיוסדת בעיקרה על הגאון הלאומי ואין היא מספקת את הרב הירש. כיוון שזכות-קיומו של עם ישראל אינה אלא בשביל האנושות, הרי גלות ישראל היא, לדעתו, חלק מתכנית התעודה אשר נועד לו בעולם. הוא כותב: "אבדן הממלכה ושלילת הקניינים החיצוניים של ישראל היו ערוכים מלכתחילה לפי תכנית קבועה, נועדת מאת השם לגורל ישראל... בגולה נפתח לעם ישראל כר יותר נרחב להעלות את תעודתו מאשר בעת שבתו על אדמתו... על עם ישראל הוטל הגורל להרים על נס את הרעיון של אהבה וצדק ולהטיף אותו לכל יושבי

לחיים עבריים אמיתיים עליידי יציאה מן הגלות ועלייה לארץ התחייה.

★ השפעת השקפה השלילית על החיים והעולם ניכרת מאוד בשטח אחד שבחינוך, והוא: חוסר הפרודוקטיביות של עמנו בכלל ושל צעירינו בפרט. נוהג זה השתרש בקרבנו והוא מנוגד למסורתנו. העם היהודי, שחכמיו קבעו: „גדול הנהנה מיגיעו יותר מירא־שמים“, עם זה החל ממאס בעבודה שיש בה יגיע־כפיים ולבחור בחיי אוויר ורעות־רוח. עבודה גופנית ליישוב־של־עולם היתה יסוד־היסודות אצל העם היהודי. האגדה מספרת על זיקתו הנפשית של אבי האומה לארץ־ישראל: בשעה שהיה אברהם מהלך בארם־נהריים ובארם־נחור, ראה אותם אוכלים, שותים ופוחזים — אמר: הלוואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת. וכיוון שהגיע לסולמה של צור, ראה אותם עסוקים בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור, אמר: הלוואי יהא חלקי בארץ הזאת. אמר לו הקדוש־ברוך־הוא: „לזרעך אתן את הארץ הזאת“. איזה שיר ושבח לעבודה יש באגדה זו. ארץ־ישראל סגולתה המיוחדת להאציל על יושביה רוח של עבודה ורצון ליישוב־של־עולם. אבל כשגלו ישראל מאדמתם והחלו לחיות חיי־נוד, באין מנוח לכף רגלם, היו מוכרחים לחיות חיי־אוויר, ללא עבודה. מחמת ההשקפה השלילית על החיים, כהתפתחותה בגלות, הכרח הבטלה נעשה מנהג, והמנהג נתקדש, כביכול, בקדושת המסורת, שכל המורד בו כאילו כופר בעיקר. והרי באמת התורה צויתה לא רק על „וביום השביעי תשבות“ אלא גם על „ששת ימים תעבוד“. שתי השקפות אלו, ארץ־ישראל כארץ שמימית־רוחנית ולא מציאותית, וחיים בלתי פרודוקטיביים, קשורות זו בזו ומש־פיעות זו על זו. והן המפריעות ביותר לעבודת תחיית העם בתור עם בן־חורין, עובד ומשגשג על אדמת אבותיו.

השיבה לחיים פרודוקטיביים היא אחד היסודות לתחיית העם, ליציאתו מחיי גולה ולכניסתו לחיי עם השוכן על אדמתו. וזו אחת מתעודות צעירי־מזרחי: השאיפה לשיבת־ציון והשיבה לחיים פרודוקטיביים שתי צורות של מטבע אחד הן: תחיה שלמה של עם ישראל ברוח תורתו. התחדשות החיים על יסוד

שית נראו בסתירה להשקפות שנוצרו בהשפעת הגלות על החיים בכללם. העמידה מנגד של רוב החרדים לתנועה הציונית גרמה באופן ישר לרוח החופשית, החילונית, שדבקה בציונות. הציונים החילוניים היו סבורים, ששלילת החיים נובעת מהשקפת היהדות המקורית, ולכן הסיקו, שארץ־ישראל ועם־ישראל יכולים לשוב לתחיה רק על יסודות חילוניים, מופקעים מכל קדושה, רוח ומסורת ישראל ותורתו.

★ התנועה הלאומית חדרה לבסוף גם למחנה החרדים ונוצרה הסתדרות המזרחי, שחרתה על דגלה: בנין ארץ־העברים על יסודות התורה. תנועה זו צריכה היתה להיות מבוססת על השאיפה העמוקה של שיבה לחיים עבריים שלמים ומקוריים. אבל המזרחי שמקדיש את כוחותיו לבניין הארץ לא הקדיש כוחותיו, הן לבניין הארץ והן להכשרת העם. מתוך חיבתו ומסירותו לארץ־ישראל בא לעבוד במחיצת אחת עם כל הנאמרים לציונות. אולם הוא לא שקד להסביר את השקפתו הנכונה על חיי־עולם בכללם, כבסיס רעיוני של תנועתו. המזרחי ביסס את עבודתו רק על רגשי חיבה וגעגועים של יהודים חרדים לארץ ש„בה השכינה שרוייה“. מכאן מובנת העובדה של מיעוט עולים מבין צעירים דתיים לארץ. מסירות־הנפש עד כדי לעזוב גולה ולעלות לארץ אינה באה מתוך חיבה וגעגועים גרידא. מעשים כבירים באמת, מעשים הדורשים כוח ומסירות, נעשים אך ורק על יסוד שאיפה שנובעת ממעמקי הכרה והשקפה ברורה, שמקיפה את החיים בכללם. זו היתה חסרה למזרחי.

★ וזאת היא תעודת צעירי־מזרחי ליצור תנועה מזרחית, שיסודה: תחיה נפשית פנימית על בסיס התורה והיהדות הצרופה, שמקפת את כל ענפי החיים בשלימותם. ארץ־ישראל ושיבת בנים לגבולם, כמצע היסודי לתחיה השלימה, צריכה לשמש מרכז התנועה. אבל יש בהשקפה זו גם היקף החיים בכללם. תנועה זו אינה מסתפקת בחיבה וסנטימנטליות, אלא דורשת הבנה עמוקה של היהדות ותרבותה העתיקה, המקורית, והערכה נכונה של ערכי־היהדות ההיסטוריים. רק מתוך הכרה זו יכולה להתחולל תנועה, שהשאיפה לתחיה רוחנית שלימה בכל השטחים כרוכה בה, שאיפה שביטוייה הנכון התכוננות

חבלי תורה ועבודה

(מדבריו)

לברור שיטתנו

★ התנועה הלאומית התעשרה בשנים האחרונות בביטוי חדש שנתקבל ונחשב לקדוש ביותר לנוער הדתי-לאומי שבמחנה החולמים ולוחמים לבנין ותחייה, והוא: תורה ועבודה. אולם כיון שנעשה לביטוי שגור ומקובל, יש שהתבוננות בו נתמעטת וההבנה נעשית רפויה במקצת והדבר טעון בירור: מה בא זה ללמדנו? היש כאן משום תיאור החיים כשהם מתגלים בהווייתם החיצונית, או משום מסירת מהותם הפנימית? יש מוסיפים ושואלים: זוג-מלים זה מהו? חבור בלשני של שמות אשר לשני דברים נפרדים מבלי כל קשר מהותי-רוחני ביניהם, או שם בן שתיים לדבר שהוא אחד במקורו ברוח ובמחשבה, אם גם למעשה הוא מתחלק לשניים.

ועוד: בכל סיסמה של תנועה מן ההכרח שיבואו לידי ביטוי הדבר מחויב המציאות הנובע כבחינה תכליתית מתוך מהות התנועה ותעודתה בעצם, וגם מה שקשור באופן ישר לרעיון המוליד את התנועה ומשמש לה רוח ונשמה. שהרי כל תכלית שהיא מחוייבת ומסובבת מעצם ולא במקרה, היא לא רק מחוייבת על-ידי התנועה אלא גם מחייבת מצידה את התנועה. השאלה היא, איפוא: למה אנו מכוונים במלים „תורה ועבודה“ בכדי שיוכלו לשמש סיסמה לתנועה הפועל-המזרחי במסגרת ההגדרה האמורה?

בבירור השאלות המדוברות יש לא רק משום ביאור תיאוריטי למהותנו ותכניתנו, אלא גם משום פתרון לשאלות מעשיות שהסתדרות הפועל-המזרחי מתלבטת בהן מראשית הווסדה. ורצוני בזה להעיר ולהציע מחשבותי לפני החברים בתור חומר למחשבה ולמשא ומתן עיוני. נחפשה דרכינו ונחקורה.

★ היהדות, וביחוד הדתית, החשיבה תמיד את בנין הארץ. וזה נחשב לחובה לאומית ל„חובבי-ציון“, וליהדות הדתית

ארץ-ישראל דתית תהא כציפצוף הזרזיר בלבד, ללא כל הדממשי ביצירה החלוצית. כמה חברים נמצאים היום בהפועל המזרחי? עשרות כאן ומאות שם. אך כיוון שהפועל המזרחי הוא הכרת חיים הנני בטוח, שהוא עתיד להיות גזעה ונופה של היהדות הדתית בארץ-ישראל. כמות נוצרת מגרעינים איכותיים מעולים. ששים גבורי רוח ונפש מוליכים אחריהם ששים אלף. מהי איכות יהודית? בקוצק פירשו את הכתוב: „ואנשי קודש תהיו לי“, שאין הקדוש-ברוך-הוא רוצה במלאכי השרת אלא באנשים חיים, שהקודש שלהם יהיה אנושי ושמעשיהם האנושיים יהיו קודש. כביכול מצווה לנו לעסוק במסירות הנפש במעשי יצירה לתחיית העם ולבנין הארץ. לשם כך נעשה את עבודתנו לא כמצוות אנשים מלומדה, אלא מתוך גבורת הרעיון, בחינת „השכל וידוע אותי“, נעשה אותה בשלימות תוך הישול הרציף להעפיל אל ראש ההר באומץ לב ובהעזה גדולה. נעשה אותה מתוך הבחנה בין עיקר לטפל, בין אמת מוחלטת לבין אמת למחצה, לשליש ולרביעי. הפועל המזרחי הוא תנועה ששליחותה למרוד בשיגרה מחשבתית, בשטחיות, בנוחיות בעל-ביתית, בחוסר פרודוקטיביות ברעיון ובמעשה. הפועל המזרחי הוא המרד הקדוש להגשמת השאיפה של „אנשי קודש תהיו לי“ לבנין ארץ התורה והעבודה.

„תורה ועבודה“ שאנו קובעים אותו עקרון יסודי בתכנית בנין ארץ־ישראל. „תורה“ כיצד?

זאת „התורה“ מורשת ישראל שני מושגים כלליים לה: מושג ראשון — התורה בתור ספר חוקים ומשפטים אשר יעשה אותם האדם־היהודי. חובת גברא של כל פרט ופרט בישראל. והמושג השני — התורה בכללותה, בתור רוח האומה, מקור תרבותה ונשמת חייה, היסוד הציבורי־לאומי שבתורה. והדברים עתיקים.

ביסוד האינדיבידואלי, אין לתורה קשר וענין עם האומה בתור אומה, כי אם עם בני־ישראל בתור יחידים. מבחינה זאת, הרי היא חובה המוטלת על כל אדם מישראל גם בגולה ומכל שכן בארץ תחיתנו, אבל אין לזה קשר מהותי עם עבודת הבנין והתחיה בארץ־ישראל דווקא.

שונה מזה הוא היחס על־פי המושג השני היסוד הלאומי שבתורה. התורה מבחינתה זאת מופיעה בעצם תהליך עבודת הבנין ותחית האומה בתור סיבה ומסובב, מחוייבת ומחייבת והריהי קשורה במהות התחיה כשלהבת בגחלת. אי־אפשר לתחית האומה בלי רוח האומה, „שהרי אין אומתנו אומה כי אם בתורתה“ ואין מקום לרוח האומה בלי תחית האומה בארצה, כי „ניצוץ האלקי מועיל אצל עמו — בארצו“.

מבחינה זו, ורק מבחינה זו, אין התורה רק מצוה או חובה לבונים את הארץ, כי אם גם תנאי עיקרי בבנין ובעצם מהותו, גורם ומניע לתחית האומה הנובע מתוכה עצמה, וכך היא יכולה לשמש בתור סיסמה לתנועת בנין הארץ. לא רק ציון וקביעת צורה לחיים. חיי הפרט והכלל. כי אם הבעת הרעיון הגורם לתנועה במקורו הרוחני.

★ מה שאמרנו ביחס ל„תורה“ הוא הדין גם ל„עבודה“.

לכאורה, הכל מודים עכשיו בעבודה שהנה גורם חשוב בבנין הארץ וישובה, זלית מאן דפליג ודלא סביר שהבאים לארץ־ישראל, והרציים לבוא, צריכים ומוכרחים לעבוד ושרק הכשר־תם ונכונותם לעבודה היא הנותנת להם זכות ל„עליה“. בכל זאת עדיין אין בהודאה זו כדי להסיק מסקנה, שרעיון העבודה בתור חלק יסודי ועיקרי מרעיון התחיה בכלל, ניצח ונעשה

גם כמצוה ששקולה כנגד כל המצוות שבתורה. בנין ארץ־ישראל היה אצלם דבר שערכו לעצמו ובשביל עצמו. האומה בתור שכנו לא נכנסה כלל בחשבון הנמוקים של חובת הבנין. „ישוב ארץ־ישראל מצוה“ — לאומית או דתית, אבל מופשטת־מיסוד־תורתית. תפקיד העם בעבודת בנין הארץ הוא רק בקיום המצוה, בעבודת יחידים, ואין לו בזה ענין מצד הווייתו וקיומו בתור עם. עם־ישראל נעשה איפוא טפל לארץ־ישראל. השקפה כזאת לא יכלה להלהיב את העם לעבודת הבנין, וגם השפיעה לרעה על איכותו, שתהיה רק בכדי קיום מצוה, והרי הרבה דברים מוליכים לקיום מצוה זו, מבלי שיספיקו להגיע לבנין הארץ באמת.

באה התנועה הלאומית־ציונית ושינתה את הדבר. תנועה זו בנוייה על יסוד ההשקפה כי „מחשבתן של ישראל קודמת לכל דבר“, ולכן העמידה במרכז כל התנועה את האומה. כל השאיפות הלאומיות יש להן ערך רב במידה שהן משמשות מכשירים לאומה בתור שכזאת. ערך החלטי כשלעצמה יש רק לאומה. ההנחה הזאת נחשבת מושכל ראשון בתורת התנועה הלאומית־ציונית.

המצע היסודי התכליתי: תחית האומה, הוא המצדיק את התנועה ונותן לה ערך ותוכן ואידך פירושה הוא: זכות קיומם וחשיבותם של יתר הדברים הם במידה שהגם מכשירים לתחיה ובמידה שהיא זקוקה להם. וגם בנין הארץ בכלל זה. שהרי הארץ בשביל ישראל ולא ישראל בשביל הארץ. ואם אמנם תנמק היהדות הדתית־לאומית את עבודתה בבנין הארץ בנימוק „ישוב ארץ־ישראל מצוה“ גם זו ברעיון תחית האומה טעמה ויסודה, שהרי כבר הורונו חז"ל: „תורה בשביל ישראל נבראה“.

ומאליו מובן, איפוא, שכל מה שאנו באים לקיים בתור הגדרה ותנאי לבנין הארץ צריך להתאים למטרה הסופית: תחית האומה. רק צורות רוחניות ועיקרים הנובעים ומחוייבים בהכרח הגיוני מתוך רעיון תחית האומה ומהותו בעצם, יכולים לשמש בתור יסודות הכרחיים ועקרוניים בבנין הארץ.

★ באמת־מידה של ביקורת זו עלינו להעביר גם את הרעיון

הכלכליים או החברתיים-מוסריים עומדת כבר בשטח ההתפשטות של הנקודה הזאת. יחס תנועת התחיה לשאלות אלה היא, איפוא, כיחס הנקודה אל השטח, או בלשון המיספרים כיחס ה"אחד" אל שאר המיספרים, שה"אחד" עם היותו, תחילת כל מיספר ויסודו", הוא בכל מיספר למעשה וכולם בו בכוח. שאיפתנו להעמיד את "העבודה" כתנאי עיקרי לכל תנועת התחיה, גובעת איפוא, מתוך שאיפת התחיה עצמה כחלק אורגני מהותי שלה, וזה החידוש שנתחדש בבית מדרשה של תנועת העבודה בארץ-ישראל, לא עבודה לשם הכלכלה ואף לא לשם המוסר והצדק החברותי, אם כי איש לא יזלזל באלה, כי אם עבודה לשם התחיה. ואיך — תולדות לגבי האבי-היסוד הזה. העבודה כשהיא לעצמה היא תחית עם, התחלת יצירת עם, שיבת בנים לעם מיותם.

★ ישראל בגלותו חדל להיות עם או ביתר דיוק: עם חי. כי המושג "עם" מגדיר את היחידה שבעם, הפרטים בהתכללותם האישית הקבוצית. הגוף הקבוצי היוצר וחי כיחידה אורגנית המורכבת אמנם מפרטים רבים, אבל יש בכלל מה שאין בפרטים, העם הוא גוף חי לעצמו, "אני" קבוצי, ולא רק כלל של הפרטים. דרך העם מתחבר הפרט ומתדבק אל העולם, אל היצירה וההוויה כולה, ועלי-ידו הוא נעשה שותף במעשי האנושיות והקוסמוס בכלל.

יש ב"עם" מה שאין ב"לאום". ה"לאום" כולל את אחדותו וצורתו הרוחנית של "האני" הקיבוצי, ומביא בחשבון רק את הסגולות והתכונות הנפשיות והרוחניות, הגזעיות והיסטוריות. ה"עם" כולל את החיים לכל היקפם והכל בא בחשבון. הכלל לאתווי תנאיו וצרכיו הגשמיים, המוחשיים, מעמדו ומצבו, עבודתו וכלכלתו. ה"לאום" מורה על הנפש, אם אפשר לבטא כך, שב"אני" הקיבוצי. וה"עם" — על הנפש בחבורה עם הגוף, על הנשמה בתור מחיה את הגוף ולבושה בו. וישראל בגולה חדל להיות בתור שכזה.

עם שאין לו קרקע ושפסק כוח חייו הטבעיים, עם שפרש לו ברצון או באונס מהחיים הטבעיים, החי על פי דעת אחרים ולרצונם — עם שכזה, על כל סגולותיו הרוחניות המיוחדות

שליט בעולם המחשבה של התנועה הלאומית. כי לא הרי הודאה בהכרח העבודה ונחיצותה. כהרי ההכרה ברעיון העבודה וערכה כדבר שבכוחו להביא התחדשות ותחיה לאומה — האידיאה שהוריהגו טובי ראשוני העולים החלוצים, סוללי הדרך לתנועת העבודה בארץ-ישראל. המחשבה שבעבודה, הכוונה המלווה אותה, והיחס של העובד אליה, הם המעלים אותה למדרגת דבר שיש בו לא רק משום חובה או הכרח פרטי כי אם משום תחית עם ותקומת האומה. ומחשבה זו היא האומרת דרשוני היא הטעונה בירור מרובה: "עבודה" זאת למה היא באה? ה"עבודה", כל זמן שהיא מכוונת רק לפתרון שאלת המחיה והכלכלה, כל הקשר שלה עם התנועה הלאומית הנהו רק בשטח שאלת הקיום הכלכלי, שבעיקרה היא שאלת חיי שעה. שאלת היחידים בני האומה, יהיו אלה רבים או מעטים, היא אמנם שאלת הציבור רק במובן כמותי — הציבור דרך היחיד, ולא שאלת אומה הנוגעת בחיי עולם שלה — הציבור במובן איכותי. "עבודה" שקדמה לה מחשבה "מעשית" כזאת משוללת כל ערך חיובי יסודי בתור תנאי עיקרי לתנועה הרואה ביסודה יצירת החברה ותקומת האומה. ה"עבודה" כערך חיובי עיקרי שתנועת התחיה הלאומית מותנה ממנו וקשורה בו קשר מהותי-עצמי, מן ההכרח להעלותה לדרגה יותר עילאה שרששים לה במקור ושורש המחשבה של תחית האומה ותקומתה.

★ ודרגה עילאה זאת מה היא? יש אומרים: הצד המוסרי שבעבודה. חיי המסחר — אומרים הם — מלאים תרמית ומעשי רמיה. לא כן חיי העבודה, שיש בהם אפשרות אובייקטיבית לסידור חיי החברה על יסודות של יושר וצדק. אבל גם להאי אית פירכא. אמנם המחשבה הזאת מאצילה על ה"עבודה" זיו וזוהר רוחני מוסרי בהמציאה לה יסוד אחר ותעודה אחרת מאשר פתרון שאלת הקיבה בלבד. אבל הרי גם תעודה זאת, אין לה ענין עם תנועת התחיה הלאומית. תנועת התחיה באה לשם יצירת בסיס לחיי האומה ולא לשם קביעת סדרים לחיי החברה באומה. סידור החיים, ואף הרוחניים במשמע, הריהו צורך ממדרגה שניה לגבי עיקר-העיקרים, הנקודה ההנדסית שבחיים, יצירת החיים בעיקרם. ושאלת סידור ותיקון החיים,

הם באו אל הציונות מחמת גורמים מדיניים-כלכליים: שלילת זכויותיהם האנושיות של היהודים בכמה מארצות אירופה, נישולם מעמדות חברתיות-כלכליות ואף אנטישמיות תוקפנית ביותר. הם ביקשו בציונות הצלת יהודים מהשפלה ורדיפות. אבל הציונות כתנועת גאולה רוחנית היתה זרה להם. אף הסיעה הלאומית-רוחנית, היא „הפרקציה הדימוקרטית“, שדגלה בסיסמת תחית האומה, לא כיוונה לחונם של מבשרי תנועת המזרחי: תחית העתיד על יסוד העבר הדתי-לאומי של עמ׳ ישראל בארצו. אנשי ה„פרקציה“, שתבעו לכלול תרבות וחינוך בעבודה הציונית, מגמתם היתה תרבות חילונית וחינוך חילוני.

הסתדרות המזרחי, כסיעת-מיעוט בקונגרס הציוני, שנמנע ממנה לכוון את פעולת התרבות והחינוך בציונות במסלולי המורשה הדתית-לאומית, התלבטה בקביעת עמדתה לגבי המחלוקת בין הזרם המדיני לבין הזרם הרוחני: חלק אחד טען, שהמזרחי כתנועה רוחנית יתכחש למהותו אם יתמוך באלה הרואים בציונות תפקידים מדיניים וכלכליים בלבד, ולכן הוא חייב לדרוש עבודת תרבות-וחינוך מיוחדת ברוח היהדות הדתית-לאומית, ואילו חלק שני איים בפרישה מההסתדרות הציונית אם היא תכלול עסקי תרבות וחינוך בתחום פעולותיה. מחמת חשש של פרישת חלק נכבד מן התנועה, ובהעדר כוח ציוני-דתי גדול בקונגרס כדי לטבוע אמונה ודעת תורה בעבודת התרבות והחינוך של ההסתדרות הציונית, החליט הרוב במזרחי ליתן את ידו לבעלי ההשקפה המדינית-כלכלית, שיש להוציא את עבודת התרבות-וחינוך בכללה ממסגרתה של ההסתדרות הציונית. ראשי המזרחי בקונגרס נימקו את עמדתם בשמירה על שלום-בית בציונות. בגלל הטיפול בעסקי רוח-ונפש, שמהותם שנויה במחלוקת בין שומרי-התורה לבין החילוניים, רבים מבין היהודים הדתיים יסרבו להיות חברים בהסתדרות הציונית, מאחר שאין ברצונם לסייע בידי תרבות-וחינוך המנוגדים לרוח ישראל סבא. לאחר שבקונגרס הוכרע ברוב דעות לכלול תרבות וחינוך בעבודה הציונית בא הקרע במזרחי. חלק פרש, בעוד שהרוב נשאר במסגרת ההסתדרות הציונית והוא לחם על

המגמה הציונית-דתית בתרבות ובחינוך. המזרחי החל לייסד בתי-ספר דתיים-לאומיים בארץ-ישראל.

★ עמדת המזרחי בקונגרס לגבי שאלת תרבות-וחינוך היתה מעין הוראת-שעה, בחינת בחר את הרע במיעוטו, ולכן שלל עבודת הרוח בהסתדרות הציונית. אך לדעת לנדוי, כפי שהוא מסביר במאמרו, גררה עמדה ארעית זו סטייה מן המהלך הכללי של המזרחי. תכסיס של כורח-הזמן, לשם מניעת חדירתה של תרבות חילונית בציונות וביישוב, התפתח אט-אט למעין שיטה. רעיון המזרחי, שעיקרו תחיה ופדות, החל לסגל את עצמו להשקפה, שאין הציונות באה אלא לשפר מצבם המדיני והכלכלי של היהודים. הסתדרות המזרחי, שנוצרה לחולל תנועה דתית-לאומית בעם, על-ידי החדרת ההכרה כי בעלייה לארץ וביישובה מקרבים את הגאולה, הפסיקה כמעט לעסוק במחשבה והסברתה, וטיפלה בענייני אירגון בלבד. הרב ר׳ ריינס, גאון-ההלכה ומגדולי המחשבה הציונית-דתית, שהעמיק-חקר בסוגיות הגאולה, בפרק-זמן ההוא, כתוצאה מהמאבק נגד סעיף-הקולטורה, ניסה לנמק את הציונות בהנמקה דומה לזו של הציונים המדיניים-כלכליים. הרב ריינס, במאמרו „פני המזרח“ (קובץ „המזרח“, שנה ראשונה), כותב בין השאר: „מגמת פנינו עתה רק לקומם מעט את שממות ארצנו הקדושה ולהושיב בה קצת עמנו, את אלפי הנידחים והנופלים מאחינו, הנסחפים בתיגרת ימי-המצוקה ממקומם והמוצאים בכל מקום בואם שערים סגורים לפניהם ודרכים גדרות בעדם“, והוא מוסיף לומר, ש„זו תמצית כל תכנית ועבודת הציונות על-פי רוח המזרחי“. בספרו „אור חדש על ציון“, נמצאת פיסקה זו: „עצם העניין של הציונות הוא עניין חומרי אשר אין לו נגיעה לכל ענייני הדת, וכל מטרתו רק להטיב את המצב החומרי של העם... הרדיפות אשר נרדפו היהודים על צווארם בארצות שונות והעמל והתלאה אשר נשאו וסבלו מידי משנאיהם הם סבבו את התנועה הזאת“.

ש״ח לנדוי מצטט את הפיסקאות האלה מכתבי הרב ריינס, שלדעתו, הן מעידות על המהלך החדש במזרחי, והוא מסיק, שאין הן זיהות עם התפיסה המקורית של אבות הציונות הדתית,

שהורו לנו, כי בעבודת בניין ארץ-ישראל, קוטב התקווה לגילוי הקץ והגאולה הראשונה, ואתערוהא דלתתא היא ראשית הגאולה השלימה. לנדוי מציון, שעמדתו החיובית של הרב ריינס להצעת-אוגנדה אף היא מושפעת מהמגמה המדינית כלכלית בציונות.

כלום הרב ריינס, שמסביר בדרשותיו ובספריו את רעיון המזרחי כשליבים לגאולה השלמה, הסתפק אחר-כך בנמוקים של מצוקה חומרית בלבד? לנדוי מודה, שהרב ריינס כתב את הדברים הנזכרים כצורך-השעה, מטעמים הסתדרותיים-ארגוניים, כדי לקרב אל המזרחי המוני יהודים חרדים, שההנמקה המעשית, הקלת המצוקה, מתקבלת יותר על דעתם מהסברה מחשבתית-עיונית. בעיקר לאחר פולמוס-הקולטורה, שהגביר את ההתנגדות לציונות בקרב יהודים חרדים. כתשובה להתנגדות זו כתב הרב ריינס: „לוא עמדו החרדים מנגד ולוא נכנסו כולם לתוך ההסתדרות הציונית כי אז כבר הוטרדה שאלת הקולטורה מעל הפרק של הציונות“. אך לנדוי היה סבור, כנאמר במאמרו, שאף מבחינה אירגונית יש להסביר את שיטת המזרחי לפי יסודותיה הרוחניים. לא זו בלבד שאין כל סתירה בין שיבת-ציון בדרך הטבע לאמונה בביאת גואל-צדק, אלא עלייה לארץ ובניינה הם אתחלתא-דגאולה. הציונות הדתית נובעת מתוך אמונה בישועת ד'.

— „במקום הסברת מושגי-הגאולה של המזרחי על-פי האמונה הצרופה, כותב ש"ח לנדוי, שאמנם דרכה ארוכה ומייגעת אבל הקולעת למטרה, בחר המזרחי בדרך אחרת, דרך קצרה בראשיתה אבל מפותלת באחריתה והיא מחטיאה את מטרתה. בהסברה של מצוקה מדינית-כלכלית בלבד לא יקרבו המוני היהודים החרדים אל המזרחי... כתוצאה מההסתגלות להמון פסקה הציונות להיות עבודת-מצווה שחובה לעשותה והיתה לעבודת-רשות שאינה אסורה בעשייה. במקום כוח פנימי עמוק, המחולל פלאים ויוצר מעשים כבירים במסירת-הנפש, באה הסכמה של מהיכיתית, אהדה בעל-ביתית דלא חמימה ודלא קרירה.“

★ מסקנתו של לנדוי, שהכיוון החדש במזרחי לא השיג את מטרתו היא אירגונית. רבים מבין היהודים החרדים מוסיפים

להחזיק בדעותיהם האנטי-ציוניות. אין הם רוצים בעלייה לארץ ואין הם מסייעים בבניין הארץ, באומרם, שיש לצפות אך ורק לגאולה בדרך הנס. „יהודים אלה, שבחיייהם הפרטיים מכירים, שעבודה בידי אדם להטבת מצבם הכלכלי אינה סותרת את האמונה בהשגחה העליונה, למען יברכך ה' בכל אשר תעשה“, כתוב; הנה בנוגע לחיי-האומה, להטבת מצבו של כלל-ישראל, כל רצון אקטיבי ופעולה שבידי אדם נראים בעיניהם כסימני-כפירה וקטנות האמונה. שגור תמיד בפייהם: „מן השמים ירחמו“.

ביקורתו של לנדוי מכוונת לנקודה נוספת. ההשקפה המקורית של המזרחי אומרת, שהשותפות עם כל חלקי-האומה בעבודת שיבת-ציון מותנית מעצם השאיפה לגאולת ישראל. אין הגאולה מיועדת לחלק מן העם כי אם לעם כולו, וכולם שותפים בעשייה. נמצא, שהשותפות מצווה ולא רשות. ואילו המזרחי לפי כיוונו החדש מסביר את השותפות בנימוקים תועלתיים בלבד, שכשם שחרדים ובלתי חרדים עוסקים יחדיו בעסקי צדקה וגמילות-חסדים, כן רצוי שיעסקו יהוד בעבודה הציונית, שבאה להטיב את מצבם הקשה של יהודים הסובלים מרדיפות ומדלות כלכלית. הסברה זו, טוען לנדוי, עושה את השותפות רשות ולא חובה. אין היא מתקבלת על דעת יהודים חרדים, ולא עוד אלא גם נוגדת את התקווה, שהציונות היא ביסודה תנועת-תשובה ובכוחה להשיב מתרחקים ליהדות השלימה.

ש"ח לנדוי מסיים את מאמרו בדברים הבאים המכוונים לצעירי-מזרחי:

— מאורעות המלחמה האחרונים, גרמו למהפכה עמוקה בחיי העם היהודי. הלחץ הכלכלי הנורא והמצב החברתי הטרגי עוררו מחשבות בקרב העם על מצבו וקיומו. הוא התחיל לחשוב על דרכו בעתיד וגם להשתתף באופן אקטיבי ביצירת תולדותיו. שביב זוהר-התקווה של שיבת-ציון, שהחל לנוצץ בשמי חיינו האפלים מאז הצהרת בלפור, משך לב רבים אל התנועה הציונית. יהודים חרדים רבים נוספו אל המזרחי והוא נעשה להסתדרות גדולה. אבל טישטוש הצורה הרוחנית האמיתית, גרם לכך, שהסתדרות זו נשארה רפוית-כוח וייזומה. בנפשם פנימה של

בן-חורין אלא מי שעוסק בתורה". סמוך לפטירתו אמר: "כל מי שישקיע את ראשו בתורה הריני ערב לו בזה ובבא".

בשיחותיו היה לנדוי מתאר כיצד הקוצקאים הוותיקים לומדים תורה. לרוב לומדים בלילות, באין רואים, תורה לשמה, ביחוד בהודש-החורף, משעת סיום תפילת ערבית ועד שמאיר עמוד השחר. "לא איברי לילה אלא לגירסא". לומדים בדביקות פנימית, בשמחה ובגבורה. "דף גמרא מטהר כטבילה במקווה", אומרת קוצק, ולימודם דומה כטבילה בתוך-תוכה של הסוגייה. עתים עוסקים בסוגייה אחת שבועות שלמים ומתייגעים להבינה. נערים היו לומדים ביישוב-הדעת של זקנים וזקנים בלהט של נערים. "חנוך לנער על-פי דרכו גם כי יזקין לא יסור ממנו", פירשו בבית-המדרש הקוצקאי, כי יש לחנך בני-נעורים במידה כזאת, שלעת-זקנתם יוסיפו להתחנך בשקידה ובהעמקה ברעננות-עלומים. תמיד, תמיד חייב אדם מישראל לקנות דעת תורה ולעלות בדעת תורה. יום שאין עולים בו יורדים בו. קוצק שללה בתכלית עמידה במקום אחד, קפאון, ואם גם קשה לעלות, מוכרחים לעלות. היא סלדה מכל אמירה של יוהרה: "אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני", אדם האומר "אחכמה", מחזיק את עצמו חכם, החכמה רחוקה ממנו.

הקוצקאים למדו לשם דעת ובינה ולמדו לשם תוספת טוהר וקודש. "אני למדתי את הש"ס כולו", התפאר אברך אחד, והרבי שיסעו בשאלה: "מה לימדך הש"ס?" יהודי עמ-הארץ בעל-מום הוא, ויהודי שממלא את כרסו ש"ס ופוסקים ואינו עולה במעלות המידות משול לזולל וטובא. חסיד תלמיד-הכם, לדעת קוצק, הוא המחדש חידושים בהלכות איסור והיתר, טומאה וטהרה, חולין וקדשים, ומחדש חידושים בהלכות "ואהבת את ד' אלוקיך". הוא מחדש בעיוניו ומתחדש בנפשו. הוא נכון תמיד לייגע כדי להבין ולהכיר את התורה ואת גותן התורה, את הבורא ואת הנברא. אל תחטאו, הורה הרבי הזקן לתלמידיו, לא מחמת איסור החטא וענשו, אלא מחמת שעתכם הטרודה בדעת פנימיות תורה. אהבת-ישראל של קוצק היא חובת-לימוד כל החיים כיצד להיות יהודי. כל אחד ואחד יחזיק בציציות ראשו ויטיל לתוך-תוכו כלתוך חברו זעקה מפלחת מוח ולב: שמע ישראל.

חסיד בכל אורחותיו

הוא היה חסיד קוצק בדעותיו ובאורחותיו. כבנערותו ובצעירותו כן בזמן שהקים משפחה, עסק בעיסוקיו ואחר-כך בצרכי ציבור, בכל הימים היה כרוך אחרי רבו, האדמו"ר ר' משה מפילוב (תרי"ט—תרפ"ח) נינו של הקוצקאי הזקן. נסע אליו, "ישב" אל שולחנו, הקשיב לתורותיו ושאל בעצתו. בשבתות היה מתעטף בקפוטת-משי, חובש שטריימל ועושה רוב זמנו אצל הרבי. במסע-עותיו בשליחות התנועה מארץ-ישראל לארצות אירופה היה סר לראשונה אל הרבי בוורשה, בה שכנה חצר-פילוב לאחר מלחמת-העולם הראשונה, ומגיש לו פתק "קוויטל". לנדוי היה אומר, ש"הרבי שלי, ר' משה'לי שליט"א, ירש מאביו, ר' ישראל, חובב-ציון המופלא ומחבר הספר "שלום ירושלים", שפע של אהבת ישראל ואהבת ארץ-ישראל. הרבי מבין מדוע הצטרפתי לציונות הדתית".

במסיבת סעודה שלישית אחת סח לרבי ולחסידים על הפגישה בין האדמו"ר ר' ישראל לבין הרב יצחק-יעקב ריינס, זצ"ל. זותיקי המזרחי סיפרו לו פרטי הפגישה. הרב מלידה ומייסד "נועת-המזרחי הקביל בכבוד רב את פני האדמו"ר מפולין וזכרו של הקוצקאי. תוך כדי שיחה ארוכה על סימניה של אתחלתא דגאולה אמר לו הרבי ר' ישראל, שבפסוק-התילים מרומז, כי רצון הבורא הוא, שארץ-ישראל תיבנה תחילה בידי יהודים חלוצים, לאור-דווקא יראים ושלמים, שהאמונה טבועה בהם בזכות אבות, ובעקבותיהם יעלו לארץ רביים וחסידיהם. כתוב בתהילים: "כי אלהים יושיע ציון ויבנה ערי יהודה וישבו שם וירשוה". אחר-כך נאמר: "וזרע עבדיו ינחלוה", אלה הם החלוצים הציוניים, שינחלו את הארץ בעמלם ובמסירותם, ולבסוף נאמר: "ואוהבי שמו ישכנו בה", המכוון הוא ליהודים חסידים, שעלייתם תהיה באחרונה. תהליכים אלה, שאותותיהם ניראים לעינינו, הם מסודות הגאולה.

מעניין לעניין שאל לנדוי: אילו חי הרבי הזקן מקוצק בדורנו, דור הציונות ובניין הארץ, כלום היה מתייבב בראש העולים לארץ-הקודש ובוניה במסירות-הנפש, או שמא היה מתנגד לעבודה זו? לדעת לנדוי, קשה לומר כאן דברים

וודאיים, מאחר שלא נותרו מימרות מפורשות מפיו בדבר שיבת-ציון בדרך הטבע. אבל כבר הזכיר הרבי ר' ישראל בספרו „שלום ירושלים“ את תמיהתו של הפשיסחאי, הרבי ר' שמחה-בונם, רבו של הקוצקאי, על השר משה מונטיפיורי, שלא קנה את ארץ-ישראל מידי הטורקים כדי לקרב את ישועת ישראל. ניתן לשער, שהרבי מקוצק לא חלק על דעת רבו הנערץ. שגור היה בפיו של הקוצקאי, ששורש נשמתו מימי קדם, לפני חורבן הבית, בשבת ישראל בארצו, והוא הופיע בדורו להבחין בין עיקר לטפל, בין פנימיות לחיצונית ובין אמת לשקר. נשמה יהודית מופלאה זו, שכולה אמת ואמונה, כשל נשמות חכמי ארץ-ישראל, אי-אפשר שלא היתה קוראת ליהודים-חסידים: גלות היא שואה לגוף ולנפש, יש להתכונן הכנה רוחנית-נפשית לקראת עלייה לארץ-ישראל. לנדוי ביסס את הנחתו ברמזי מימרות של הרבי מקוצק:

— ראשית: הרבי היה גוער באלה המוציאים דיבת הארץ. בחבורה של אדמו"רים וחסידים פירש הקוצקאי בדרך שנינות את הכתוב בפרשת המרגלים: „ויהושע בן נון וכלב בן יפונה מן התרים את הארץ קרעו את בגדיהם“. המרגלים, נשיאי שבטים, שכדרך נשואי-פנים היו ודאי עטופים באיצטלות לבנות וחבושים שטריימלים, מה היה בפיהם? כתוב: „ויוציאו דיבת הארץ אשר תרו אותה... ארץ אוכלת יושביה היא“. לשמע דבריהם נזדעזעו יהושע בן נון וכלב בן יפונה, תפסו באיצטלות של הנשיאים-המרגלים וקרעו אותן, באמרם, שמוציאי-דיבה מחמת חוסר-אמונה אין להם זכות להיות מנהיגים בישראל. כי המאמינים אומרים: „עלה נעלה וירשנו אותה כי יכול נוכל לה... טובה הארץ מאד מאד“. שנית: הרבי מקוצק היה אומר, שבעוד אדמו"רים אחרים דרכם לצעוק אל הקדוש-ברוך-הוא שיקרב את בואו של משיח צדקנו אשר יעלה את היהודים לארץ-הקודש, הנה הוא צועק אל היהודים שישוּבו אל הקדוש-ברוך-הוא ובתשובתם יקרבו את הגאולה ויעלו לארץ-הקודש. מכאן משמע, הוסיף לנדוי, שהגאולה מותנית ברצוננו להיגאל, במעשי עלייה ובניין, והקדוש-ברוך-הוא יהיה בעזרנו. שלישית: הוא היה דוחה את אלה שביקשו לעלות לארץ-ישראל רק בימי

זקנתם, כדי להפטר מצער גילגול-מחילות לאחר מותם: אתם רוצים להיקבר באדמת ארץ-הקודש, היה מטיח כנגדם, והיכן הייתם בבחרותכם, כשכוחכם במתניכם, לעלות לארץ כדי לחיות בה? בשנות עלומיכם דאגתם לענייניכם האנוכיים ולא נתתם את דעתכם לבניין הארץ, ואף עכשיו, בשנות השקיעה, מרוב חיבה לגופיכם אתם רוצים לעלות לארץ. חפצכם למנוע צער מעצמכם לאחר מותכם. אבל ארץ-ישראל ארץ-החיים היא, שנקנית ביסורים של אהבה, וכל הרוצה בה יתישב ישיבת-קבע בארץ בעודנו בשנות הכוח. רביעית: הרבי דחה את הדעה, שהיהודים צריכים להתגייס לצבא הרוסי כדי להשיג שוויון-זכויות ככל האזרחים. אמר, בספר בראשית כתוב: „כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם“ — כשאתם בארץ-נכר, לא לכם, מוטב שתהיו גרים ולא אזרחים, שעל-ידי כך תחישו את גאולתכם מן הגלות. חמישית: בסעודת ראש-השנה לאילנות, בט"ו בשבט, כשתלמידר-חסידו, הרבי ר' יצחק-מאיר מגור, בעל „חידושי הרי"ם“, הגיד פילפול בהלכות היום, העיר הקוצקאי: אלמלי זכינו להיות בארץ-ישראל היינו מבינים ראש-השנה לאילנות פשוטו כמשמעו, ללא פילפול, ובשעת אמירה חשו את כיסופיו לארץ-הקודש.

חדש ימינו כקדם

חסידותו של ש"ח לנדוי מקורה אמונה באלוקים חיים, בקדושת התורה ובקדושת ישראל. וכל ימיו, גם כשנעשה מנהיג ציבור חלוצי-דתי והתפלמס עם מתנגדי הציונות מבין החסידים, שמר בקפידה על הנוהג ולבוש המקובלים בהווי שבו התחנך וגדל, הווי חסידי שאליו היה קשור קשר נפשי. לא שינה אף במשהו את אורחותיו. כאחד מאלפי חסידי פילוב-קוצק היה סר תמיד אל הרבי, בימי-שמחה כבימי-צער, פרטיים וציבוריים. באחד מביקוריו בפולין, לאחר שהותו חדשים מיספר בארץ, הוא התפלל בשטיבל, ועם סיום התפילה ערכו „קידוש“ לכבודו. בין לגימה ללגימה קפץ במגפיו על השולחן, תקע קצות הקאפוטה באבנטו ויצא בריקוד. אף דרש בשבחה של ארץ-ישראל החדשה, עריה וכפריה, קיבוציה ומושביה.

זו אינה עניין של אמירה והכרזה, אינה עניין ללבוש, היא עניין לפנים. צריכים כלים נפשיים מיוחדים.

לנדוי ראה בחווייה הדתית המתמדת עיקרם של חיים יהודיים אמיתיים. הוא חש בהשתלטות השגירה, בעשייה מתוך הרגל, וממילא בהתרחקות מן המקור, במחנה החסידי עצמו. ישנם אנשי־סגולה, שתפילה ולימוד, שבתות ומועדות, ככל החיים, הם אצלם במדרגה של התחדשות נפשית מתמדת. הם מבינים ומרגישים עד לנקודה הפנימית. לא כן אחרים, שהתרחקו מכוחה הראשון של החסידות.

חסידות ורבנות

בשולי מחלוקת אחת על מישרת הרבנות בקהילה מסויימת, שבה לקחו חלק ניכר חסידים מחצר־אדמורים מסויימת, שהתאמצו להכתיר בתור רב הקהילה אחד מאנשיהם, הממשיך ל"אגודת־ישראל", כתב ש"ח לנדוי מאמר בשם "הרבנות בזמן הזה" ("המזרחי", תרפ"ג), שבו נאמר:

— "חסידות ורבנות הן שני מושגים נפרדים, רשויות מיוחדות. הרבנות היא עולם העשייה, שגבול לו וקצב לו, מידה וסדר. הרבנות היא מורה־דרך להמון כיצד לחיות לפי הדין. לא כן חסידות, שעולמה עולם האצילות. נחלתה בלי מצרים. לפני משורת הדין. היא נוצרה בשביל יחידי־סגולה. חסידים ראשונים התייחסו אל מתנגדי החסידות כלמחוסרי־הבנה בערכה, אך ידעו כי אין החסידות מסוגלת להיות מעצם טבעה נחלת ההמון. ו"אלמלא המשוגעים — חרב העולם", יש לציין שהרבה רבנים התייחסו אל חסידים כלמבלי־עולם ופורצי־גדר. הם לא שמו לב כי חסידות מהווה עולם מיוחד, עולם מלא, שאינו יכול להצטמצם בארבע אמות של הלכה בלבד. כך התנהלה מלחמה ביניהם מדור דור. "לא רבי־חסיד", מרגלא בפומייהו דחסידים. יחסם המסוייג של חסידים לרבנות גרם לכך, שרבנים־חסידים מיספרם היה מועט לעומת מספר הלומדים שבין חסידים. לעתים רחוקות היו מצווים רביים נודעים לגדולי־ההוראה שבין חסידיהם לקבל על עצמם את עול הרבנות, בחינת עת לעשות, אבל בדרך כלל התרחקו חסידים־לומדים ממישרת הרבנות.

בתיא וכבישיה, והחל ללמד שירים חלוציים לבאי השטיבל, חסידים צעירים וקשישים, שרובם התנגדו לציונות. הם התייחסו אליו בסלחנות ואמרו בנוסח חסידי: "שמואל־חיים, אף־על־פי שציוני הוא, נשאר חסיד קוצקאי, כליו מושחזים, חותה גחלים לוחטות על ליבו וכולו ארוז בעטיפה של בית אבא".

הוא היה איש־מורשה וגם מורד, מאמין בחי עולמים וגם תוהה על דרכי אדם וחברה, מעורה במסורת וגם מבקש התחדשות שכלית־נפשית. הוא שאף אל היהדות בכל חינה והדרה, בחינת חדש ימינו כקדם, ובשאיפתו לא ידע מנות. משחבר אחד אמר לו, בהחזיקו את בטאון הפועל־המזרחי: יש לי "נתיבה", הוא שם הבטאון, השיב לו לנדוי: "אשריך, שמצאת כבר את נתיבך, אני עדיין מחפש אותה, מחפש ימים ולילות, ברוב יגיעה ומתיחות, את נתיבתי".

"זכורני ערב שבוועה, תרפ"ה, כעשרה ימים לפני מותו — מספר י. ברנשטיין — שבדרכו לבית־הכנסת של הפועל־המזרחי הקדים לנדוי שעה קלה לפנות ערב לסור לבית חבר. פגשתיו אז על גזוזטרת דירתו של הח' ש. בשכונת אבן־יהושע בירושלים. ממולנו, על הגזוזטרה הרחבה של "מדרש־חסידים", התהלך לו חסיד זקן, וקנו הלבן יורד על־פי מידותיו. לבוש הדר, קפוטה של משי־צבעונית ואבנט־משי רחב, כמנהג יהודי ירושלים. והוא מתהלך אנה ואנה תפוש ברוב שרעפיו. הן לא יום כימים היום. ליל התקדש חג. חג מתן תורה. לנדוי התרשם מאוד מהמראה אשר לפנינו. ראינו בעינינו את החווייה הנפשית הדתית העמוקה של אותו זקן באותה שעה. "ראה מה בינו לבינינו" — קרא לנדוי, "היאך הוא מקבל את החג המתקרב, כמה הזמן הזה, זמן מתן תורתנו ממלא את כל יישותו, כמה התרוממות־רוח, כמה יופי נפשי והרגשת קדושה — ואנו כאן עומדים ומשוחחים". והדברים נאמרו מתוך קנאה בזקן שככה לו, שכך הוא חי וכך הוא מרגיש, ואילו אנו כך אנו חיים וכמוהו אנו חוגגים, אבל לא כל־כך מרגישים. שיחה קלה זו היתה אחד הביטויים להלך־רוחו של לנדוי, ששלל חיקוי ויגירה, התלבשות מלאכותית באצטלה שאינה עצמית. וכי מה יש לקנא באותו חסיד? הרי אפשר להיות כמוהו? אלא אפשרות

ואילו בימינו נתרבו חסידים ונתמעטה החסידות. היא נעשתה דבר השווה לכל נפש ונקנית בדינר ובפרוטה. החסידות, שביסודה היא תורת-הלב, עבודה פנימית שבפנימית, הלכה והצטמצמה בסדרים קבועים, חיצוניים-פורמאליים, ונעשתה מצוות אנשים מלומדה. נעשתה נחלת ההמון. אנשי „שטיבלך“ לוחמים בעזות בעד הרבנים שלהם. לוחמים בכל האמצעים. חסידים הצטרפו ל„אגודה“ וגוררים חסידות לפוליטיקה, לכיבוש הרבנות. החסידות התרחקה ממקורה.”

בכל עיר ועיירה בפולין שבהן נאבקו המזרחי וה„אגודה“ על מישרת הרבנות היה מופיע לנדוי ומגמק בהגיון ובלהט את הצורך לבחור ברב בעל השקפה דתית-לאומית. אנשי ה„אגודה“, בהכירם השפעת דבריו, היו מעמידים כנגדו מטובי נואמיהם. בעיירה אחת, שבה נתלקחה מלחמת בחירות של רב הקהילה, נזדמן לנדוי ביום אחד עם אדמו"ר, ממנהיגי ה„אגודה“, שבדרשתו אמר, „כי רבני האגודה אדוקים ביראה יותר מרבני המזרחי“. כל דרשתו היתה מתובלת דברי-הלל למפלגתו, שלדעתו בה בלבד נמצאים יראים ושלמים, בעוד שהטיל דופי במזרחי על רבניו, מנהיגיו וחבריו. דבריו נמסרו לש"ח לנדוי, שבנאומו הביא משלו של אדמו"ר נודע באהבת-ישראל, אשר המשיל את המתייהרים בעודף יראתם לבגד שכיסויו העליון גאוה, בטנתו כעס וכולו תפור בחוטי מרה שחורה. חסידות אמיתית כולה ענווה, שמחה ועין טובה. חסידים מתייהרים, כרעסים ועינם רעה באחרים, החסידות מסתלקת מהם. לנדוי סרב להפגש עם האדמו"ר של ה„אגודה“ באותו מקום, אף-על-פי שהוזמן אליו, בנמקו ש„בביתו הנני חייב בכבודו, כדין חסיד לאדמו"ר, ואף אגיש לו קוויטל, אבל כאן אין אדמו"ר ואין חסיד, כאן שנינו תועמלנים“.

בר' אמותיו

„נעלה אל לנדוי, יש לי לשוחח אתו בענייני עבודה ובעניינים משפחתיים“, היה אומר פועל דתי לחברו בכפר-סבא, בפתח הקווה ובראשון-לציון. משהחליטו לעלות אל לנדוי היו יוצאים לדרך ולעתים קרובות הלכו ברגל מהמושבה ביהודה ובשרון

עד לירושלים. יגיעים-מיוזעים, רעבים וצמאים, היו מגיעים לבית לנדוי ונכנסים לתוכו כלביתו של אח גדול. סועדים על שולחנו, לנים אצלו, משתפים את לנדוי בכל שמחותיהם ומצוקותיהם הפרטיות. „סלח לי, הנני רץ עכשיו לישיבה“, היה לנדוי מתנצל לפעמים בפני חבר שמתארח בביתו, „הרי לך מפתח הבית ואתה תתנהג בו באופן חפשי כבחדרך“.

„ניכנס אל לנדוי הערב, יש לשמוע את דעתו על מדיניותה של ההנהלה הציונית לגבי עלייה והתיישבות. ואגב ניוודע על היחסים בינינו לבין ההסתדרות“, היה אומר עסקן הפועל-המזרחי אל רעהו, ובשעה הקבועה היו יושבים בביתו, שותים תה ומשוחחים על דא ועל הא, ולרוב מקבלים את דעתו של לנדוי.

„רצוי להיפגש עם לנדוי, הוא איש נבון ונעים, נברר אתו את הדברים“, היה אומר עסקן ה„הסתדרות“ לחברו, ובשיחה ארוכה שלעתים נמשכה שעות, היו מתווכחים על ההבדלים בין סוציאליזם דתי לבין מארכסזם, בין שאיפותיה של תנועת עבודה דתית לבין תנועת-עבודה חילונית. הם באו לדון עמו בדבר הסכסכ-עבודה בין ה„הסתדרות“ לבין הפועל-המזרחי, וכרגיל היו חילוקי-דעות לגבי סעיפים שונים. לנדוי היה כובש אותם בחריפות שכלו ובתפיסתו המהירה, באידיאליזם המפעם בו ובנועם מידותיו, בריאליזם החלוצי שלו ובשמחתו החסידית.

„הנני מתגעגע אל אוירת השבת של בית אבא-אמא, לקצת שמחה יהודית אמיתית, ניכנס אל לנדוי בליל-שבת“, היה אומר איש „גדוד העבודה“ אל השני, שכניו של לנדוי. הם היו מסבים אל שולחנו, כשראשיהם מכוסים במטפחות, שרים זמירות שבת, מאזינים לדברי תורה וחסידות ומשתלבים בריקוד חברים. נהרסו המחיצות בין „דתיים“ לבין „חפשיים“ בין כתלי ביתו. „הוא שונה מאחרים, מאיר ולבבי, ישר וחברי, ובהשפעתו זהירים אנו לא לחלל שבת סמוך לצריפינו, ואף ביערנו את החמץ בפסח והסתפקנו במצות“, — היו אומרים אנשי „גדוד-העבודה“, שהעריצו את לנדוי כדמות-מופת של מנהיג-פועלים, ידיד וחבר לכל חלוץ יהודי. ביתו היה בית-זוועד לצעירים מכל החוגים: פועלים דתיים,

מדינה. התנגדותם של הנביאים. היתה מכוונת לצורת החיים המדיניים בזמן ההוא: עושק משפט, גזל רש, חמס ומירמה. הם דרשו לבנות חיים מדיניים על בסיס של צדק ויושר. פיהם מלא תוכחות כלפי רשע וזדון לבם של בוני עיר בעוולה. הם דרשו כי עולמנו המדיני חסד יבנה. נכון, שבציונות ישנם חוגים אשר רוח היהדות זרה להם והם גם מתייחסים לשלילה לקדשי האומה. אך האורתודוקסיה המערבית אף לה חלק בתופעה זו. בשיטתה הדתית האנטי-לאומית עזרה לפיתוחה של לאומיות חילונית.

כלפי פנים

בוועידה השנייה של הסתדרות המזרחי בפולין הכיר ש"ח לנדוי את היקפה הכמותי ומשקלה האיכותי של הציונות הדתית. הוא ראה תנועה עממית, חברים מרובים, עסקנים פעילים וזריזים, ביניהם גם אישי תורה ורוח. הוא שמע דיונים על עניינים מדיניים וחברתיים, חינוכיים וכלכליים. מהם רבי עניין בצורה ובתוכן. הוא ראה ושמע את וותיקי התנועה, מזרחים בהכרה ובמסורות, שייסדו את המזרחי בפולין ורואים בחזונו את היהדות השלימה. אבל הוא גם ראה ושמע את אלה שהצטרפו למזרחי רק לאחר הצהרת-באלפור, בימי גיאות הציונות, כשמחר-מחרתיים, משיגיעו ימים זעומים, הם עלולים לפרוש ואף לעבור למחנה המתנגדים. נוסף לכך ראה-שמע, שמרוב טרדות בעניינים מעשיים מזניחים את הסברתו של רעיון המזרחי, הוא רעיון הציונות הדתית, בין הציבור הרחב. התרשמויותיו והירהוריו הביע במאמרו „על התעמולה המזרחית“ („המזרחי“, תרפ"א):

— כשאנו רוצים לדעת באיזו מידה הצליחה תנועה בחיים הרינו בודקים את הדבר לפי כמות הדוגלים בשמה. ואמנם אין לנו לכאורה קנה-מידה אחר בלתי אם לדעת מיספר חבריה. אבל באמת יש לחקור תחילה אם הרעיון הרוחני של התנועה היכה שורש בלבבות הנמנים על דגלה. כי יש אשר תגדל התנועה ורבו מספר חבריה מחמת גורמים חיצוניים. חברים אלה נושאים את דגלה הגשמי של התנועה ואינם שמים אל

ליבם אם באמת רוח התנועה מתאים להלך מחשבותיהם. כדבר הזה אנו רואים בתנועה הציונית. היא גדלה שבעתיים מן הצפוי וחבריה מתרבים מיום ליום. הנוכל לשפוט מזה כי הרעיון הרוחני ילד לנו כל אלה? ספק רב.

אפשר, שלא ההכרה בצדקתה ובאמיתותה של ההשקפה הציונית הביאה אותם למחנה, כי אם הצרות והרדיפות שמצאו את עמנו בעת האחרונה בגולה, והכוכב המזהיר שעלה בשמי ארץ-אבות, הם שקרבו את הרחוקים והשיבו אותם אל ציון... ועתה, כשהשעה דורשת מסירת הנפש, כשיש להקדיש כוחות רבים יותר מאשר רכישת „שקל הגאולה“ ושירת „התקווה“, הננו שואלים: היכן הם ההמונים שנספחו בעת האחרונה אל דגל הציונות? אנשים, שבאו אל הציונות בלי יגיעת-המוח ועבודת-רוח, אלא על-ידי מאורעות חיצוניים בלבד, אינם מסוגלים להקדיש את כוחותיהם ולמסור את נפשם לתנועה. מסוגלים לכך רק אנשים, שעל-ידי הכרה עמוקה ובינה חודרת לתוכה של האידיאה נעשה רגש התחיה חלק מנשמתם. ואנשים אלה מה מועטים המה.

אותות חזיון זה נראים גם בתנועת-המזרחי. בעת האחרונה רבים הבאים אל מחנה המזרחי ובין הבאים ישנם כאלה שהלך מחשבותיהם אינו מתאים למחשבת המזרחי. ואם בציונות הכללית גורמים אנשים אלה רפיון והתרשלות בעבודה המעשית, הנה אם ירבה מספרם במזרחי הם עלולים גם לגרום לידי טישטוש הצורה הרוחנית של התנועה... הציונות של המזרחי אינה הציונות של הלאומיים החילוניים, כשם שרוח התורה של המזרחי אינו רוח הדת של אנשי הגלות. המזרחי אינו „מהלך באמצע“, בין שני השבילים הקיצוניים, מימין ומשמאל. השקפותיהם של הציונים הכלליים ושל החרדים האנטי-ציוניים בדבר ישראל ותורתו מבוססות על הגלות. אלו ואלו אינם תופסים כי רב המרחק בין הדת בגולה לבין תורת-חיים של עם בריא בארצו. לא כן המזרחי. ציונותו ודתיותו מבוססות על חיי-היהוד הקדומים של העם העברי בארצו. המזרחי שואב את השפעתו מהנביאים. לכן רוח החרות המדינית ורוח התורה היו לאחדים בחזונו. אחדותם היא אחדות מהותית. התחיה